

Педагог виступає великим діячем не тільки стосовно морального виховання школяра, але також і щодо його розумового, без якого не може відбутися повноцінна особистість. Він йде разом з думкою свого учня, бачить його утруднення, підтримує його серед коливань, виправляє його думку, та головне – стежить за всіма перипетіями його праці й допомагає у ній. У цьому плані педагог є істинним живим початком і живим духовним джерелом.

Зі сказаного випливає, що вихователь має бути для вихованця за великим рахунком Майстром і Людиною – у цьому сутність його великої місії.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6–7 лет / Н. И. Непомнящая. – М. : Педагогика, 1992. – 160 с.
3. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Гордон Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
4. Фрейджер Р. Большая книга психологии. Личность. Теории, упражнения, эксперименты : пер. с англ. / Роберт Фрейджер, Джеймс Фейдимен. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 704 с.

*Г. П. Пустовіт,
м. Київ*

ІНТЕРЕС ЯК ФЕНОМЕН ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ У ПОЗАШКІЛЬНОМУ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті здійснено короткий аналіз сутності, структури й психологічних механізмів формування і розвитку інтересу як психолого-педагогічної категорії. Розкрито деякі підходи до розуміння впливу інтересу на розвиток життєдіяльності зростаючої особистості у позашкільному навчально-виховному середовищі.

***Ключові слова:** інтерес, зростаюча особистість, навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладів, дозвіллева діяльність дитини.*

Протягом останніх років, незважаючи на соціально-економічні негаразди в державі, хоча й повільно, усе ж стає помітною модернізація системи позашкільної освіти і виховання завдяки створенню багатоаспектного навчально-пізнавального дозвіллевого середовища для дітей і учнівської молоді. Маємо на увазі не лише кількісні показники, що поступово зростають (кількість позашкільних навчальних закладів залишається достатньо стабільною, а в деяких областях поступово зростає, порівняно з минулими роками зростає кількість дітей, котрі навчаються в них), але й якісні (здійснюється комп'ютеризація цих навчальних закладів, поглиблюється зміст навчально-виховних програм і, як результат, розширюється спектр організаційних можливостей позашкільних навчальних закладів щодо забезпечення цікавої для дитини творчої життєдіяльності). Тому сьогодні роль позашкільних навчальних закладів у вихованні дитини за межами школи важко переоцінити, а відтак, вони по праву займають найважливішу соціальну нішу у системі освіти, виховання та розвитку дітей і підлітків.

Такі зміни стали можливі завдяки врахуванню позитивного досвіду навчальних закладів різного типу і водночас зумовлені тенденціями впровадження інноваційних освітньо-виховних технологій. Ці технології мають детермінувати швидкі позитивні зміни в культурі суспільства, в основі яких покладено пошук ефективних підходів підготовки учнів до праці, активної ролі в економічному та громадському житті суспільства, розвитку їхнього наукового мислення, критичного осмислення дійсності та навичок вирішення різноманітних життєвих проблем [1].

У контексті зазначеного вище важливим є характеристика сучасних особливостей побудови навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів, які полягають у досить помітних відмінностях від навчально-виховного процесу загальноосвітніх навчальних закладів. Насамперед, це відсутність примусовості під час вивчення того чи іншого навчального матеріалу, а також добровільність і цілеспрямованість використання дитиною свого вільного від навчання у загальноосвітній школі часу для найповнішого задоволення власних інтересів, запитів і потреб. Важливим і помітним у цих процесах, що не завжди спостерігається на уроці в загальноосвітній школі, є відсутність будь-яких форм і навіть спроб примусу щодо вчинків, дій і діяльності дитини під час заняття гуртка, секції чи творчого об'єднання. Тобто, йдеться про необхідність врахування педагогом передусім інтересів і бажань дітей, запитів їхніх батьків, що, своєю чергою, передбачає педагогічний вплив для допомоги їм навчитися відчувати задоволення від досягнутих результатів у навчанні, здійсненні морально вивірених вчинків чи суспільно корисної роботи.

Як засвідчили результати останніх досліджень співробітників лабораторії діяльності позашкільних навчальних закладів Інституту проблем виховання НАПН України та узагальнення педагогічного досвіду, особливого значення останніми роками набуває актуалізація різних аспектів життєдіяльності особистості у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів. І насамперед через формування чи трансформування інтересу дітей та учнівської молоді до об'єктів чи суб'єктів взаємодії в навколишньому середовищі. Це важливо з тієї причини, що в сучасній педагогічній теорії, зокрема в теорії і методиці виховання й у практичній діяльності педагогів позашкільних навчальних закладів укорінилась думка, вже як постулат, що позашкільна освіта має враховувати інтереси і потреби дітей та їхніх батьків [2].

Водночас не йдеться про те, який це саме інтерес, яка його структура як психолого-педагогічного феномену, яка його спрямованість, відповідність віковим й індивідуальним особливостям дитини, змінність чи можливість досягнення нею вищих рівнів його сформованості й розвитку. Зважаючи на останнє, зупинимось на класичних і досить знайомих педагогам позашкільних навчальних закладів формулюваннях сутності поняття "інтерес". Зазвичай це поняття асоціюють із пізнавальним інтересом, сутність якого розглядається як складне активне мотивоване емоційне ставлення суб'єкта до предмета пізнання, що має систематично враховуватись і розвиватись саме у процесі навчання, оскільки безпосередньо впливає на формування і розвиток особистісної спрямованості дитини до пізнання нею найближчого довкілля. Основою такого

підходу є розуміння, що ставлення дитини до довкілля ґрунтується на орієнтовно-дослідницькому рефлексі і водночас на вибірково-емоційному ставленні до об'єктів, які мають для неї особистісний сенс. Урахування останнього дає змогу схематично розкрити послідовність розвитку інтересу: перший етап – пізнавальний інтерес як мотив діяльності сприяє появі пізнавальної потреби, другий – на основі пізнавальної потреби розвивається пізнавальний інтерес як мотив діяльності.

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що інтерес – це позитивний чинник важливий домінуючий мотив, який визначає сутність, спрямованість, інтенсивність і соціальну значущість вчинків, поведінки і діяльності зростаючої особистості. Тоді можемо обґрунтувати класифікацію пізнавальних інтересів за різними критеріями, яка узагальнено складається з таких положень:

за стійкістю пізнавального інтересу:

- ситуативний інтерес – епізодичне переживання, коли в дитини ще немає стійкого інтересу до предмета, він виникає як реакція на щось нове, емоційно привабливе у змісті, прояви інтересу мають тимчасовий характер;

- стійкий інтерес – перетворення епізодичного переживання на емоційно-пізнавальне ставлення до предмета, яке спонукає учнів прагнути до пізнання нового, вирішувати пізнавальні завдання не тільки на уроці, але й у вільний від навчання у загальноосвітній школі час. Тоді спрацьовує положення “навчання – акт відкриття” чи “результат діяльності – емоційний позитивний сплеск”;

- інтерес-ставлення – емоційно-пізнавальна спрямованість особистості, яка під впливом пізнавального інтересу поступово змінює сенс життя дитини. Цей інтерес є достатньо глибоким. Він не тільки закріплюється відповідною навчальною діяльністю, але спостерігається й у пізнавальній активності поза межами навчально-виховного процесу загальноосвітнього чи позашкільного навчального закладу;

за спрямованістю пізнавального інтересу:

- безпосередній інтерес – до самого процесу діяльності – процесу пізнання або змісту навчального матеріалу;

- опосередкований інтерес – до результату діяльності (наприклад, до оволодіння певною кількістю знань, умінь та навичок, що не мають для особистості безпосереднього важливого значення саме в цей час);

за рівнем дієвості інтересів:

- пасивний інтерес – споглядальний, коли дитина лише споглядає і лише частково сприймає цікавий для неї об'єкт, явище чи подію;

- активний інтерес – той, який спонукає дитину оволодіти необхідними знаннями, уміннями і навичками для розуміння невідомого про об'єкт інтересу. Саме активний інтерес є домінуючим чинником у формуванні й розвитку творчої та соціально активної особистості.

Традиційно етапи розвитку пізнавального інтересу визначаються за рівнем розвитку й власне усвідомленням особистістю визначених для себе пізнавальних потреб, їхньою стійкістю та здатністю до пізнавальної активності. Такими етапами є:

- зацікавленість – перший етап розвитку пізнавального інтересу, ситуативний інтерес. Його основними характеристиками є нестійкість, довільний характер, вибіркова пізнавальна активність учня, що виникає на його основі і швидко зникає;

- допитливість – другий етап розвитку пізнавального інтересу, який визначається прагненням до розширення своїх знань з окремої теми, розділу, предмета, самостійного розв'язування пізнавальної проблеми. У цих процесах провідними психологічними характеристиками є емоції здивування, почуття радості відкриття та задоволення від здобутих результатів. Однак слід зазначити, що педагоги позашкільних навчальних закладів не завжди враховують той факт, що інтерес дитини спрямовує її на вивчення лише окремих питань змісту чи окремих об'єктів, що цікавлять її саме в цей час і на основі окремих вироблених і засвоєних способів пізнавальної діяльності. У той же час, як свідчить аналіз практики, переважна кількість дітей вже здатна до тривалої пізнавальної активності в цьому напрямі;

- заглибленість – на третьому етапі розвитку пізнавального інтересу він стає глибоким, стійким та індивідуально значущим. Як правило, інтерес на цьому етапі стосується певної галузі наукових знань, навіть у багатьох випадках виходить за межі навчального предмета. На цьому етапі учень вже досить чітко усвідомлює наявність у себе такого інтересу і виявляє відповідну пізнавальну активність. Під впливом пізнавального інтересу він прагне переважно самостійно дізнатися щось нове, опанувати теоретичні аспекти змісту, самостійно знайти (відкрити для себе) причину події, розкрити причинно-наслідкові зв'язки, установити певні закономірності.

Звідси в інтересі суб'єкта взаємодії у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів проявляються основні його параметри *як за широтою*:

- широкі інтереси, що пов'язані з навчанням різних предметів через їх інтеграцію, диференціацію, індивідуалізацію й практичну спрямованість у змісті позашкільної освіти, через практичну діяльність у довір'ї, де реалізуються ці інтереси;

- вузькі інтереси, що пов'язані з вивченням окремого явища, об'єкта навколишнього середовища, однієї події чи її наслідків для розвитку суспільних відносин, історичних подій тощо;

так і *за стабільністю інтересу*:

- короткострокові, сутність яких полягає у тимчасовості їх появи, існування і зникнення (краще трансформації в інші) у певному виді діяльності;

- довгострокові, сутність яких полягає у глибиннішій психологічній структурі і є наслідком трансформації короткострокових інтересів у більш систематизовану й вибудовану за певною ієрархією поняттєво-категоріальну й теоретико-прикладну конструкцію [4].

Тобто, можемо стверджувати, що прагнення самостійно дізнатися щось нове виступає мотивом різноманітної діяльності індивіда щодо задоволення пізнавального інтересу. Так, на думку Д. К. Гілева, з усіх мотивів найсильніший мотив той, в основі якого лежить пізнавальний інтерес [5].

Водночас аналіз навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів свідчить про досить помітне останніми роками визнання ідеї особистісної зацікавленості індивіда в об'єктах і явищах довкілля, що і породжує основи інтересу індивіда. Наступною особливістю цих процесів є те, що формування такого інтересу у дітей й учнівської молоді в навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів набуває важливих ознак його взаємозв'язку з урахуванням суспільних інтересів. Можемо зробити висновок, що особистісна зацікавленість дитини генерується й спрямовується вибірковою спрямованістю психічних процесів на об'єкти і явища навколишньої дійсності і є особливим вибіркоким ставленням до навколишнього світу. І водночас довкілля детермінує зміни у спрямованості інтересу індивіда, результатом яких є спрямування діяльності на вирішення, відповідно до вікових можливостей, соціально важливих проблем громади, членами якої він є (екологічні проблеми своєї місцевості, діяльність громадських благодійних організацій тощо).

Останнє дає підстави стверджувати, що в такій концептуальній конструкції практично відсутнє трактування інтересу як індивідуальної користі (вигоди). Тому незаперечним сьогодні є розгляд інтересу через потребово-мотиваційне його спрямування, як генератора активності в діяльності індивіда. За таких умов активність у задоволенні інтересів забезпечується функціональними мотивами і переважно не стільки за результатами діяльності, скільки у її процесі. Тоді інтерес дитини можемо розглядати як розгортання її індивідуальних потреб (сукупності індивідуальних потреб) в соціальну реальність, яку вона реалізує як власні мотиви. Підтвердженням нашого припущення є думка Я. Л. Коломенського, що інтерес може бути мотивом, який і є внутрішньою спонукою особистості до активності, а спонукана пов'язана безпосередньо із задоволенням потреби [5].

Останнє підводить нас до висновку, що інтерес у динаміці свого розвитку поступово трансформується у схильність до обов'язкового досягнення потреби. Хоча, як свідчать результати досліджень, у переліку потребних стосунків в учнівсько-педагогічному колективі позашкільних навчальних закладів інтерес займає проміжне положення. Оскільки, виникаючи на основі бажання до пізнання нового, може в кінцевому результаті трансформуватись у стійку потребу. Тоді інтерес можна розглядати як тимчасовий або стійкий соціально-психологічний утвір, що актуалізується у формі потреб, а потім через мотиви детермінує діяльність. У той же час, на думку С. Л. Рубінштейна, інтерес і потреби не слід розглядати як тотожні, оскільки потреби викликають бажання володіти предметом, тоді як інтерес спонукає дитину лише ознайомитись з ним. Саме на цій підставі науковець визначив інтерес як специфічний мотив пізнавальної діяльності і виокремив у його складі два важливих компоненти: емоційну привабливість і усвідомлену значущість [6].

Отже, підсумовуючи короткий аналіз психолого-педагогічних праць, досвід різноманітної діяльності зростаючої особистості у позашкільних навчальних закладах, можемо зробити висновок, що скільки б не було визначень сутності поняття інтересу, усі вони зводяться до актуалізації двох основних категорій: наявності у структурі інтересу потреби і позитивне переживання цієї потреби. Абсолютно правомірним також є розгляд інтересу як об'єктивної екстраполяції навколишнього

світу на свідомість особистості, що має право на визнання, і водночас, розгляд інтересу як її духовного стану. За таких умов різниця між ними полягає в тому, що інтерес у першому випадку виник, а пізніше поступово чи одномоментно зник, хоча в об'єктивному довіклі нічого не змінилося. Тобто, для особистості предмет чи явище поки ще є цікавим, однак його духовні устремління можуть бути вже далеко, в іншому вимірі цікавого, на рівні певної суб'єктивізації інших об'єктів, предметів чи явищ. Саме таких, до яких на цьому етапі онтогенезу чи пізнання навколишньої дійсності, “лежить душа” індивіда. Якщо розглянути цей процес “зсередини”, то можна визначити сутнісну характеристику цікавого для особистості – як визнання, а пізніше надання об'єкту чи явищу конкретних яскравих ознак і тим самим підсилення його життєвої значущості, внутрішньої і зовнішньої привабливості. Останнє слід розглядати у призмі ситуацій-картинок, де “світ привабливий і прекрасний”, що і є за нашим переконанням, домінуючим чинником появи стійкого інтересу дитини у всьому різноманітті його ознак і на всіх етапах онтогенезу.

Як підтвердили результати досліджень, стабільність, стійкість і розвиненість інтересу притаманні саме тим дітям, у яких домінуючим є високий позитивний настрій, уміння знаходити приємне, красиве й неповторне навіть у складному чи навіть не зовсім цікавому, добре фізичне самопочуття, сформованість навичок і бажань жити у високому темпі, а також усвідомлення перспективи від здійснюваної роботи і бажання досягти успіху. Цей важливий концепт підпадає під розгляд через призму ситуацій-картинок “мені цікаво, оскільки я все звик роботи з інтересом” чи “мені цікаво, оскільки я відчуваю успіх від праці і її результатів”.

Наступним важливим концептом є індивідуальність інтересу, яка пов'язана насамперед з тим, що кожний із суб'єктів (учень), рефлексуючи, вибудовує специфічно у власній свідомості навколишній світ, цей світ стає результатом накопиченого досвіду цього суб'єкта і залежить тільки від його широти, глибини й інтенсивності пізнання. У такому випадку можемо зробити висновок, що проблема формування інтересу суб'єкта вирішується саме у полі його взаємодії зі світом і, водночас, у полі взаємодії суб'єктів цих процесів, зокрема “Я” дитини й інших (членів гуртка, секції позашкільного навчального закладу, педагогів та батьків). Звідси висновок: у психолого-педагогічному контексті “Я” дитини й інші” у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів детермінує вибудову в собі, тобто у свідомості, інших (через аналіз ціннісних орієнтирів вчинків, дій і поведінки цих інших). Тобто, йдеться про створення інтерсуб'єктивної спільності, кожний із суб'єктів якої також вибудовує світ у своєму досвіді, і, в силу цього, цей світ може розглядатись як об'єктивно для всіх суущий і у той же час як основа індивідуального досвіду “Я”.

Крім цього, інтерес зростаючої особистості проявляється в бажанні якомога більше дізнатися про навколишній світ, про його окремі об'єкти і явища, а головне, у прагненні до самостійного пошуку в пізнанні невідомого, зосередженості уваги на цій сфері діяльності. Тим самим можемо зробити висновок, що в інтересі обов'язково наявний важливий вольовий компонент. Саме останнє є ще одним важливим концептом розгляду сутності і структури інтересу у поняттєво-категоріальній парадигмі сучасних психолого-педагогічних наук.

Розгляд сутності інтересу буде не повним, якщо не актуалізувати увагу на його важливій складовій – розумовій діяльності індивіда, завдяки якій інтерес становить єдність інтелектуальних, емоційних, вольових проявів особистості, однак саме розумові процеси складають його ядро.

За результатами здійсненого короткого аналізу, наскільки це дає змогу зробити обсяг статті, ми дійшли загального висновку, що інтерес є складним й багатоаспектним поняттям. Так, ми поділяємо думку про те, що є підстави розглядати інтерес як форму потреби, водночас маємо актуалізувати увагу на тому, що інтереси виникають і розвиваються у зв'язку з розвитком потреб у процесах взаємодії особистості з об'єктами і явищами навколишнього середовища – соціокультурного і соціоприродного. Тоді інтерес слід розглядати як усвідомлену, опрем'янену потребу, яка проявляється у певній спрямованості на діяльність. Урахування зазначеного вище дає підстави для узагальнення, що лише за умови розвитку пізнавальних інтересів дитини у всьому їх різноманітті можна досягти найвищих рівнів розвитку самостійності і формування суб'єкт-суб'єктних відносин у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
2. Про позашкільну освіту : Закон України // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 229–251.
3. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання : підручник / авт. Пустовіт Г. П. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 272 с.
4. Вопросы развития познавательных интересов учащихся в процессе обучения / под общей ред. Д. К. Гилева. – Свердловск, 1970. – 143 с.
5. Коломенский Я. Л. / Я. Коломенский // Психология самосознания. – М. : Просвещение, 1994. – 231 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 2001. – 720 с.

О. В. Мельник,
м. Київ

ОСОБИСТІСНА І ПРОФЕСІЙНА САМОДОСТАТНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті розкрито теоретичні та прикладні аспекти формування у процесі професійної орієнтації особистісно професійної самодостатності старшокласника; обґрунтовано положення про те, що метою формування професійного самовизначення особистості в ранній юності є самодостатність у виборі професії.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, особистісно професійна самодостатність.

*“Мыслю, следовательно существую” (Рене Декарт),
“а якщо переживаю, то значить я живу” (О.В. Мельник)*

Сучасне виробництво конкурентоспроможних товарів і послуг визначається здатністю людини генерувати й реалізовувати в практичній